

## Основні причинно-наслідкові зв'язки міграційних потоків населення Хмельницької області та їх вплив на рівень трудового потенціалу

**Лисак В.Ю.**

кандидат економічних наук,  
доцент кафедри економіки підприємства  
Кам'янець-Подільського національного університету  
імені Івана Огієнка

**Комарницька О.М.**

викладач кафедри економіки, фінансів, обліку та оподаткування  
Подільського спеціального навчально-реабілітаційного  
соціально-економічного коледжу

У статті досліджено основні причинно-наслідкові зв'язки міграційних потоків регіону, виявлено вплив демографічних процесів на формування трудового потенціалу Хмельницької області. За статистичними даними проведено аналіз міграційних процесів у регіоні. Зосереджено увагу на необхідності впровадження заходів щодо подолання негативних явищ у цій сфері.

**Ключові слова:** рух населення, міграція зовнішня, міграція внутрішня, демографічний чинник, міграційні процеси.

Лысак В.Ю., Комарницкая О.Н. ОСНОВНЫЕ ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕННЫЕ СВЯЗИ МИГРАЦИОННЫХ ПОТОКОВ НАСЕЛЕНИЯ ХМЕЛЬНИЦКОЙ ОБЛАСТИ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА УРОВЕНЬ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА

В статье исследованы основные причинно-следственные связи миграционных потоков региона, выявлено влияние демографических процессов на формирование трудового потенциала Хмельницкой области. По статистическим данным проведен анализ миграционных процессов в регионе. Сосредоточено внимание на необходимости внедрения мероприятий по преодолению негативных явлений в этой сфере.

**Ключевые слова:** движение населения, миграция внешняя, миграция внутренняя, демографический фактор, миграционные процессы.

Lisak V.Yu., Komarnitska O.M. MAIN CAUSES AND CONSEQUENCES OF THE MIGRATION FLOWS OF THE POPULATION OF THE KHMELNYK REGION AND THEIR INFLUENCE ON THE LEVEL OF LABOR PROTECTION

In the article the author analyzes the main causative links of the migratory flows of the region, reveals the influence of demographic processes on the formation of the labor potential of the Khmelnytsky region. According to statistical data, the analysis of migration processes in the region has been carried out. The focus is on the need to implement measures to overcome the negative phenomena in this area.

**Keywords:** population movement, external migration, internal migration, demographic factor, migration processes.

**Постановка проблеми у загальному вигляді.** Міграційні процеси, складниками яких є стаціонарна, або постійна, сезонна, трудова маятникова міграція та еміграція, значною мірою впливали і впливають на ефективність і раціональне використання трудового потенціалу як в Україні у цілому, так і в окремих регіонах.

За умов глибокої політичної та економічної кризи в Україні спостерігається суттєве зростання міграції, що створює необхідність поглибленого вивчення проблем її впливу на економічне становище регіонів та країни у цілому. Важливість дослідження впливу міграції на відтворення населення зумовлена передусім

тим, що міграційні процеси охоплюють значну частину населення репродуктивного і працездатного віку, а це актуалізує величезний пласт проблем із різних напрямів.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Вагомі напрацювання у сфері аналізу міграційних процесів здійснили такі вітчизняні вчені, як Е.М. Лібанова, О.В. Макарова, В.П. Мікловда, М.І. Пітюлич, С.І. Пирожков, О.Г. Пуригіна, С.Е. Сардак та ін. Незважаючи на досить ґрунтовні дослідження, є підстави вважати, що залишаються недостатньо опрацьованими особливості формування та розвитку трудового потенціалу країни в регіональному розрізі з урахуванням важли-

вої участі у цьому процесі міграційного руху населення.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** В умовах глобалізації та інтенсифікації інтеграційних процесів сучасної економіки спостерігається посилення як внутрішніх, так і зовнішніх міграційних потоків. Оскільки на регіональному рівні міграція виступає другим за значенням після природного руху джерелом формування працездатного населення, спричиняє кількісні й якісні зміни у чисельності та структурі складу населення, має вплив на рівень трудового потенціалу, досить гостро актуалізується питання поглибленого вивчення проблем впливу міграції та здійснення державного регулювання, яке забезпечувало б мінімізацію міграційних ризиків для економіки, правильну організацію та використання трудового потенціалу економічно активного населення регіонів України.

**Формулювання цілей статті (постановка завдання).** Метою статті є дослідження сучасних тенденцій щодо міграційних процесів та статистичний аналіз міграції населення Хмельницького регіону, визначення причин, наслідків та напрямів подолання негативних явищ у цій сфері.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Явище міграції завжди існувало в історії цивілізацій і на сучасному етапі становить її невід'ємну частину, впливаючи на економіку, соціально-політичне та культурне життя країни.

Одразу після проголошення незалежності формування міграційної політики в Україні відбулося практично спонтанно, за відсутності кадрів, необхідних фінансових ресурсів та в умовах складної міграційної ситуації, що в подальшому істотно вплинуло на всі міграційні процеси, коли частина економічно активного населення залишає (інколи назавжди) країну, не маючи змоги реалізувати свій потенціал.

Науковці визначають міграцію як процес переміщення населення через кордони тих чи інших територій, пов'язаний зі зміною місця проживання, що може мати постійний чи тимчасовий характер [1, с. 19].

Міграція населення є одним із важливих чинників, які зумовлюють зміну чисельності населення країни та його перерозподіл між окремими регіонами і населеними пунктами. Міграційна поведінка людей виступає одним із загальних індикаторів проблем соціально-економічного розвитку як країни, так і окремих

регіонів та зумовлює важливість уваги держави до цього соціально-політичного й економічного явища.

Розрізняють міграцію зовнішню, пов'язану зі зміною країни постійного проживання, та внутрішню, що відображає зміну людьми місця проживання в межах однієї країни.

Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні є неоднозначним. Позитивний ефект зовнішньої міграції, виявляється у значному зменшенні рівня безробіття в країні, збільшенні кількості трудових ресурсів за рахунок позитивного міграційного сальдо, а також припливу капіталу у вигляді приватних переказів, який становить значну частку від ВВП. Натомість гостро постають проблеми втрати працівників робітничих професій, які мають значний попит в Україні, та кваліфікованих кадрів. Така тенденція, відома як «відтік мізків», останніми роками почала набирати обертів. За дослідженнями Світового банку, Україна займає п'яте місце у списку країн із найбільшою кількістю емігрантів.

Показники внутрішньої міграційної рухомості впливають на стан і розвиток трудового потенціалу в частині, коли населення переїжджає в регіони, де праця оплачується краще, є можливості до самовираження та самореалізації, більш зручні умови праці, місцевість сприяє зміцненню здоров'я або його підтримці тощо. Однак, на жаль, є й негативні моменти міграційних процесів: скорочення трудового потенціалу внаслідок розриву сімейних зв'язків, відстрочення шлюбів та народження дітей, труднощі переїзду та адаптації до нових умов життя, що негативно впливає на здоров'я мігрантів, частоту їх захворюваності.

Міграційні процеси викликані різними, але завжди дуже серйозними причинами (політичними, економічними, релігійними тощо). Основною метою мігрантів є прагнення мати гідний заробіток, щоб забезпечити себе та свою родину. Особливо актуальним є дане питання для України, де спостерігається низький рівень розвитку економіки, незадовільний життєвий рівень більшості населення та ін. У сучасному суспільстві серед основних причин міграції переважають економічні чинники, такі як пошук роботи та комерційні справи [2, с. 372].

За даними соціологічних досліджень, основним чинником мобільності осіб із відповідним загальноосвітнім рівнем є їхня молодість. Прагнення перейти з одного підприємства на інше або переїхати в іншу місцевість є обернено пропорційним віку працівника.

Період інтенсивного переходу з одного місця роботи на інше зазвичай закінчується у віці 24–26 років. Оскільки в міграції беруть участь переважно люди молодших вікових груп, у місцях їх прибуття зростає частка молоді, що створює підґрунтя для поліпшення демографічної ситуації (створення сім'ї, зростання народжуваності, зменшення частки населення старшого віку, а отже, і загальних коефіцієнтів смертності), накопичення якісного трудового потенціалу. Працівники вищої кваліфікації змінюють місце роботи рідше, ніж нижчої. Низька заробітна плата є однією з причин зміни місця роботи. Працівники, які не мають на даному підприємстві перспективи зростання, часто значно мобільніші за тих, у кого є такі перспективи [3, с. 29].

Підприємства в складних економічних умовах стоять перед важким вибором. Вони змушені замінити наявний висококваліфікований персонал, який вимагає достойної заробітної плати за свою роботу, віддаючи перевагу низькооплачуваним некваліфікованим працівникам, чим змушують емігрувати найбільш досвідчену робочу силу. І так досить високий рівень міграції до країн Європи нині ще більше змінюється та завдає втрат українським підприємствам. Незмінними в негативному сенсі залишаються високий рівень прихованого безробіття, старіння населення та депопуляція, участь працездатного населення у бойових діях, що значно скорочує чисельність трудового потенціалу України та його можливості.

Отже, важкі життєві умови, низька заробітна плата, неспроможність реалізувати

себе у професійній сфері спонукають багатьох українців приймати ризиковані пропозиції працевлаштування за кордоном і погоджуватися на умови праці, на які в іншій ситуації вони б не погодилися. Трудові мігранти, здебільшого з вищою освітою, за кордоном задовольняють попит на тяжку фізичну роботу, яку відмовляються виконувати місцеві жителі, що зводить нанівець трудовий потенціал вітчизняного дипломованого спеціаліста.

Поряд із природним рухом на демографічні параметри населення будь-якого регіону, Хмельниччини у тому числі, впливає територіальна мобільність, або механічний рух населення, що пов'язаний із міграційними процесами. Міграції є складником демографічної ситуації, впливають на характер демографічного розвитку, взаємопов'язані з процесом формування та розвитку трудового потенціалу [4, с. 33].

Отже, в сучасних умовах чисельність і склад населення як в Україні у цілому, так і в Хмельницькій області значною мірою змінюються під впливом міграційних процесів, що ускладнюють демографічну ситуацію загостренням зростання кількості міграційних потоків, яким притаманні динамічність та неупорядкованість. У процесі дослідження проведено аналіз міграційних рухів населення Хмельницької області. Динаміку міграційних рухів населення регіону показано в табл. 1

З табл. 1 видно, що Хмельницька область виступає постачальником робочої сили як в інші регіони України, так і в інші країни, що зменшує чисельність і масштаби трудового потенціалу регіону.

Таблиця 1

**Динаміка міграційних рухів населення Хмельницької області у 2005–2015 рр., осіб**

Рік	Міждержавна міграція			Міжрегіональна міграція		
	кількість прибулих	кількість вибулих	приріст (скорочення)	кількість прибулих	кількість вибулих	приріст (скорочення)
2005	609	621	-12	7843	10801	-2958
2006	604	571	33	8153	10168	-2015
2007	612	562	50	8243	9127	-884
2008	636	452	184	8444	9439	-995
2009	580	335	245	8181	8764	-583
2010	529	321	208	8548	9359	-811
2011	724	301	423	8413	9967	-1554
2012	575	295	280	8719	9725	-1006
2013	387	155	232	8160	9331	-1171
2014	652	275	377	7602	7952	-350
2015	481	252	229	Усі потоки міграції		
				22350	22524	-174

Джерело: складено на основі [5, с. 237]

Що стосується міждержавної міграції, то з початку 2006 р. спостерігаємо міграційний приріст населення Хмельницької області, максимальне значення якого становило 423 особи в 2011 р. Упродовж подальших двох років відбувається різке зменшення кількості прибулих, при цьому сальдо міграції залишається позитивним. Ситуація змінилася лише в 2014 р., де кількість прибулих становила 652 особи, що значно більше порівняно з 2013 р. Така, на перший погляд, позитивна ситуація склалася не внаслідок створення достойних робочих місць або поліпшення умов проживання, а через економічні негаразди в економіках багатьох країн, що змусило українців повертатися.

Разом із тим, із 2014 р. спостерігається зменшення сальдо міграції (до -350 осіб, що на 70% менше від попереднього року), що свідчить про зниження інтенсивності міграційних потоків.

Розвиток економіки України не може стояти осторонь глобалізаційних процесів, які відбуваються в суспільстві. Останнім часом зовнішня політика нашої держави спрямована на розширення участі у світових економічних процесах та посиленні глобалізаційних тенденцій.

Регулювання трудових міграцій переважно лежить у площині зайнятості через регулювання ринку праці, а тому на окрему увагу заслуговує дослідження потенційних наслідків від входження України у світовий та регіональні ринки праці та ринок праці Європейського Союзу. За умов посилення світової економічної кризи міграційні процеси набувають інших форм. На ринку праці західних країн українці займали чільне місце, оскільки робоча сила їх була найдешевша, а якість роботи – висока. Однак негативні явища в економіках багатьох країн Європейського Союзу змусили наших співвітчизників повертатися до України у цілому та Хмельницької області зокрема про що свідчать дані табл. 1.

Кадрові ризики підприємств у зв'язку з помітним дефіцитом робочої сили постійно посилюються, а укомплектованість окремих із них залишається неповною. З огляду на реальні тенденції розвитку трудового потенціалу низки раніше провідних підприємств, можна прогнозувати ускладнення в кадровому забезпеченні в найближчі періоди, адже якщо в його складі значна частка осіб, які старші за 45–50 років, а робочі місця неприєнятні для молоді (низька заробітна плата, несприятливі умови праці тощо) і підприємство не займається власною модернізацією, то можуть бути непередбачувані наслідки для

його майбутнього, адже кількості молоді, яка вступає в трудове життя, не вистачить навіть на просте заміщення працюючих передпенсійного і пенсійного віку, а це, за офіційною статистикою, більшість нині зайнятих в економіці. Складніше за все буде забезпечити втрати робітників фізичної праці – групи кваліфікованих робітників індустріальних галузей економіки та сільського господарства. Це стосується певною мірою й нині успішних у фінансово-економічному відношенні підприємств, які можуть відчувати труднощі з кадровим забезпеченням, і не лише за робітничими професіями, в найближчі 10–15 років. Як вихід – підвищення ефективності праці на основі модернізації економіки з великим складником інноваційних технологій, що передбачає необхідність ефективних кроків у розвитку трудового потенціалу підприємств.

Якщо на показник загального міграційного сальдо для держави в цілому внутрішні міграційні процеси не здійснюють ніякого впливу, то для будь-якої адміністративно-територіальної одиниці роль внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків може бути дуже значна та неоднозначна. У зв'язку із цим необхідно обрховувати сальдо внутрішньої і зовнішньої міграції окремо.

Загалом упродовж досліджуваних років для області найбільш відчутною була міжрегіональна міграція, за рахунок якої повністю сформувалося міграційне скорочення населення.

Як свідчать дані табл. 1, Хмельниччина щороку втрачає значну кількість працездатного населення через міграцію саме всередині країни.

Дані Головного управління статистики у Хмельницькій області дають змогу стверджувати, що сальдо міжрегіональної міграції має від'ємне значення. Разом з тим із 2014 р. спостерігається зменшення сальдо міграції (до -350 осіб, що на 70% менше від попереднього року), що свідчить про зниження інтенсивності міграційних потоків.

Однак спеціальні обстеження та експертні оцінки дають підстави стверджувати, що реальна кількість працівників-емігрантів набагато більша за офіційну.

Як показують розрахунки, серед різних форм міграційних переміщень головними є внутрішньообласні міграції. Вони найчастіше зумовлені економічними причинами, зокрема значна їх частка відбувається переважно у напрямі «село – місто» у пошуках заробітку, що нині здебільшого пов'язано з кращими можливостями працевлаштування, навчання,

які людина може мати в місті, а також зі значними відмінностями в умовах праці та побуту.

Внутрішня міграція наносить додаткове навантаження на ринок праці регіону, що впливає на збільшення рівня безробіття та навантаження кількості безробітних на одне робоче місце у регіоні.

Головними чинниками посилення трудової міграції сьогодні виступають незадовільний попит на робочу силу в Україні, низький рівень оплати праці, приваблива матеріальна оцінка трудової діяльності та зростання попиту на працю іноземців за кордоном [6, с. 32]. Так, за останні роки міграційні процеси за типом поселень у Хмельницькому регіоні характеризуються тенденціями відпливу сільських мешканців до міст і, відповідно, збільшенням чисельності міського населення (табл. 2).

Як показали результати дослідження, у регіоні склалася несприятлива соціально-економічна ситуація, оскільки інтенсивність міграційних процесів виступає індикатором зниження рівня життя населення, яка не сприяє поліпшенню міграційних процесів. Найбільші втрати несуть сільські поселення, що зумовлено прискореними тенденціями зростання вибуття і скорочення прибуття населення на ці території.

Найменше внутрішньообласних міграцій у межах регіону було зафіксовано у 2009 р.,

що пов'язано з накладанням світової фінансової кризи на фазу посилення внутрішньої політичної кризи восени 2008 р., і спричинило різке загострення структурних диспропорцій економіки України, продемонструвало неадекватність моделі ринкової економіки, яка встановилася у попередні роки.

Отже, за значного зменшення чисельності жителів регіону особливо небезпечною залишається ситуація у сільській місцевості, де інтенсивність міграційного скорочення значно вища, ніж у місті. Це пов'язано передусім із гіршими умовами проживання, недостатньо розвинутою соціальною інфраструктурою, відсутністю роботи тощо. Таким чином, наявний трудовий потенціал сільської місцевості погіршується не лише якісно у зв'язку з відсутністю можливості навчання та самовдосконалення, а й кількісно у зв'язку з міграційними потоками.

Оскільки Поділля – регіон з яскраво окресленою сільськогосподарською спеціалізацією, вагому роль в економічному розвитку Хмельниччини відіграє сільське господарство. Враховуючи це, відтік населення із сільської місцевості зменшує її трудовий потенціал, що веде до занепаду сільськогосподарського виробництва.

Для забезпечення раціонального регіонального розподілу трудового потенціалу необхідне втручання уряду та проведення

Таблиця 2

**Динаміка розподілу мігрантів Хмельницької області за типом поселень станом на 1 січня 2009–2014 рр.**

Роки (станом на 1 січня)	Тип поселення	Чисельність прибулих	Чисельність вибулих	Міграційний приріст (– скорочення)
2009	Міські поселення	737	776	39
	Сільська місцевість	555	609	- 54
	<b>Всього</b>	<b>1432</b>	<b>1458</b>	<b>- 26</b>
2010	Міські поселення	852	745	107
	Сільська місцевість	531	584	- 53
	<b>Всього</b>	<b>1383</b>	<b>1329</b>	<b>54</b>
2011	Міські поселення	985	781	204
	Сільська місцевість	710	728	- 18
	<b>Всього</b>	<b>1695</b>	<b>1509</b>	<b>186</b>
2012	Міські поселення	959	817	142
	Сільська місцевість	622	636	- 14
	<b>Всього</b>	<b>1581</b>	<b>1453</b>	<b>128</b>
2013	Міські поселення	848	748	100
	Сільська місцевість	576	643	- 67
	<b>Всього</b>	<b>1424</b>	<b>1391</b>	<b>33</b>
2014	Міські поселення	878	793	85
	Сільська місцевість	579	624	- 45
	<b>Всього</b>	<b>1457</b>	<b>1417</b>	<b>40</b>

необхідних законодавчих, організаційних і господарських заходів у сфері соціально-економічної та демографічної політики, спрямованих на створення робочих місць із гідною заробітною платою і відповідною соціальною захищеністю в сільській місцевості.

Міграційні процеси, які набули дійсно планетарного масштабу, вже викликали необхідність приведення більшості світових освітніх систем до єдиного «знаменника», адже в умовах розширення співпраці між країнами, коли люди переміщуються для проживання та роботи за кордон, відповідність їх кваліфікаційної підготовки має принципове значення. Безперечно, міграційні процеси викликають і безліч проблем для країни, яка втрачає свої найкращі кадри та інтелектуальний потенціал, що ще більше вимагає посиленої підготовки кваліфікованих та компетентних кадрів для власної країни та створення сприятливих умов для того, щоб ці працівники залишалися.

**Висновки з цього дослідження.** Визначено залежність міграційної поведінки від факторів «виштовхування», які підвищують рівень міграційного потенціалу та каталізують його реалізацію. Пріоритетними напрямами регулювання міграційних процесів слід визначити: мінімізацію факторів «виштовхування», що активізують міграційну поведінку населення; позитивізацію наслідків міграційних процесів, тобто впровадження заходів щодо компенсації втрат від міграції населення; вдосконалення стратегічних регіональних

планів у кількісному та якісному вираженні міграційного руху. Їх реалізація буде сприяти підвищенню рівня оплати праці працівників, поліпшенню ситуації у сфері зайнятості та рівня життя населення країни, що, відповідно, поліпшить і ситуацію в міграційній сфері.

У сучасних умовах держава має застосовувати економічні, інформаційні, культурні важелі для зменшення зовнішньої міграції українців. Напрямами регулювання внутрішніх міграцій населення України є підвищення економічної активності населення, зменшення безробіття, забезпечення освітньо-професійної відповідності між попитом і пропозицією робочої сили.

На нашу думку, для поліпшення ситуації, що склалася, необхідні:

- державне регулювання зайнятості в регіоні;
- надання пільг підприємствам, які здійснюють працевлаштування вперше;
- поліпшення податкового законодавства та сприяння розвитку малого підприємництва;
- юридичний супровід тих, хто хоче відкрити приватне підприємство;
- поліпшити співпрацю навчальних закладів із роботодавцями.

Для вдосконалення міграційної політики держави визначені напрями потребують конкретизації у подальших дослідженнях.

Можливість передбачення тенденцій міграційних процесів – причин, періодичності, спрямованості – дасть змогу уникнути їх негативних наслідків та використати їх переваги.

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Миграция населения: теория, политика : [учеб. пособ.] / О.Д. Воробьева, А.В. Топилин, В.И. Мукомель [и др.]. – Москва : Экономическое образование, 2012. – 364 с.
2. Рынок труда (практическая макроэкономика труда) : [учебник] / Ю.Г. Огедов, Г.Г. Руденко, Н.К. Лулева. – М. : Альфа-Пресс, 2007. – 900 с
3. Ефективність використання трудового потенціалу: теорія і практика : [монографія] / Б.В. Буркинський, В.М. Нижник, М.В. Ніколайчук. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 223 с.
4. Бородіна О.М. Людський капітал на селі: наукові основи, стан, перспективи розвитку : [монографія] / О.М. Бородіна ; Ін-т агр. економіки УААН. – К., 2003 – 274 с.
5. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2015 рік. – Хмельницький, 2016. – 404 с.
6. Якість трудового потенціалу та управління трудовою сферою в Україні: соціальна експертиза : [монографія] / О.І. Амоша [та ін.] ; НАН України. Ін-т економіки пром-ті. – Донецьк, 2006. – 208 с.